

ČEŠKOSLOVAŠKA KNJI- ŽEVNOST V PRVEM DESETLETJU SVOBODE

SPISAL DR. JAN BLAHOSLAV ČAPEK

Že pred vojno se je začela uveljavljati skupina, ki je prvič javno nastopila z »Almanahom za leto 1914«. F. X. Šalda jo je imenoval generacijo *relativistov* za razliko od pokolenja 90 ih let, v katerem vidi usmerjenost k Absolutnemu. Sicer je prav Machar iz generacije 90 ih let značilen relativist in Durych iz generacije relativistov strasten zagovornik Absolutnega, ali vendar je Šaldova definicija z značno omejitvijo pravilna. Za to generacijo je značilna bojevitost ter nekaj razkošen in bolesten nemir.

Za voditelja generacije relativistov smatrajo dramatika, romanopisca in filozofa Karla Čapka. S Fr. Langrom in Fr. Kholom se je zanimal Karel Čapek za italijansko renesančno novelo, ki je sicer disciplinirana, a vendar prekipeva v njej življenje. Na ta način se je javljal protest proti sodobni anarhiji v prozaičnih leposlovnih proizvodih. Na češkem si ta novoklasična struja ni pridobila zmage; zakaj disciplina v pripovedni prozi ni bila nikdar lastnost čeških pisateljev. So tudi drugi razlogi, da smo imeli malo svojega, tvornega klasicizma; v moderni dobi je najvažnejši razlog pač ta, da je Franja Šrámek, ki se je boril s Karlom Čapkem za popularnost, popolnoma razbil obliko romana in jo spremenil v ples impresionističnih peg ali pa v neurejen lirični tok. Kljub vsemu temu pa so novoklasične arhitektonične tendence blagodarno vplivale tudi na tiste pisatelje, ki so sicer daleč od toka novoklasicizma.

Renesančna novela, novoklasicistične teorije in commedia dell'arte pa niso bili edini vplivi, ki so inspirirali mladost Karla Čapka. Nič manjše vloge niso igrali tudi novoromantični, eksotični in tehnični vplivi. Tudi pragmatistična filozofija je dala Čapku svoj pečat. Karel Čapek ima izredno široko obzorje, pri tej ekstenzivnosti pa ni pri njem kakor pri Vrhlickem kamen spotike eklekticizem, ampak relativizem. Ali kljub temu fascinira moč Čapkove osebnosti, ki združuje v sebi tehnično virtuoznost in globino bistrih mislecev. Karel Čapek je zanimiv zaradi svojevrstne originalnosti in pa zaradi literarne simbioze s svojim bratom. Več svojih del je napisal namreč skupaj s svojim bratom Jožefom, ki je po poklicu slikar. Biti ali ne biti, to je tista sfiga, ki se z njo bori K. Čapek v svojih prvih prozaičnih knjigah. Mrzlično teženje po spoznanju resnice in prizadevanje, da reši uganke življenja in sveta, se razbija ob ledeni gori tega, česar ne moremo spoznati; če pa mislimo, da slišimo odgovor na vprašanja življenja, je to samo posmeh. Do skrajnih mej napeta krivulja Čapkovega intelektualnega prizadevanja se je zlomila ob nerazrešljivih vprašanjih. Žeja po življenju je vsesala v sebe nevarno žejo po resnici. Pri tem so vplivali

Vprašanje je, v koliko je v tem orisanem okviru in poleg njega mogoče ustvariti kolektivistično filmsko umetnost v dobrem smislu besede. Barbusse in drugi, ki se branijo subjektivizma, romantike in dekadence, imajo v mislih čisto zdrav pojem, le da si v podrobnem niso na jasnem, kaj naj bi nova kolektivistična umetnost obsegala. Zdi se mi, da je treba pojem kolektivistične umetnosti še nadalje izčistiti in izjasniti.

Pojem kolektivistične umetnosti vsebuje več možnosti. Prav je, če zavrtno pretirano subjektivistične umetnine; a nasprotje te vrste umetnosti ni umetnost, ki zanika človeško privatno življenje, notranje življenje, iskrenost in intimnost, ter slika socialno-kolektivne ideje, temveč umetnina, ki slika občeveljavne, občečloveške in tipične motive. Tudi erotika, religija, prijateljstvo, diskreten prirodni in pokrajinski motiv so lahko takšni in tako enostavno skromni ter občečloveški, da veljajo za vse in lahko presunejo katerikoli sloj in stan. Za ta efekt ni treba nujno socialnega vprašanja (in tudi to je lahko individualno doživetje) in ideje revolucije in človeške družbe. Priznavam pa, da so danes zlasti socialna vprašanja nadvse aktualna, da zato zaslužijo, da jih prikažemo na prvem mestu in obudimo zanje čut v široki masi.

V čisto drugo skupino bi prištel umetnine, ki ne upodabljajo samo poljubnega predmeta (torej tudi socialna vprašanja), temveč tudi direktno vzbujajo zavest skupnosti in ustvarjajo podlago za novo grupirano človeško družbo. Ruski filmi iz revolucije prikazujejo v filmu množico (tudi pri ustvaritvi teh filmov so sodelovale množice!), za življenjem in nehanjem te množice tiče nadindividualne ideje; tak film po resonanci vzbudi v publiko isto čutenje in mišljenje ter ustvari novo zavest skupnosti. Kako je to mogoče in kje so skrivnosti teh umetnin, o tem si danes še nismo na jasnem. Da pa taki filmi učinkujejo (ali vedno v globino, to ostane odprto vprašanje), dokazujejo konkretne izkušnje. Seveda je tudi ta »kolektivna« umetnost plod velikih in genialnih posameznikov. In še tretji pojem kolektivne umetnosti je možen: da množica sama postane soodločujoč činitelj pri ustvaritvi umetnin. Najskrajnejšo tako obliko nahajamo v Rusiji, kjer je vsa filmska produkcija centralizirana in podržavljena, podrejena vrhovnemu odboru, ki do neke meje regulira vso produkcijo. Ta vrhovna instanca seveda ni ustvarjajoča, a dejstvo je, da se ruski film točno ureja v ta okvir. Manj ostro obliko kolektivne umetnosti si lahko mislimo tedaj, če filmski umetniki ne ustvarjajo samo po svoji individualni težnji, temveč kot eksponenti svoje družbe in dobe. Njihova genialnost je potem garancija, da niso samo odsev in izraz tega, kar je, temveč tudi predhodniki in utemeljitelji nove bodočnosti. Ta naša tretja označba kolektivizma se torej steka v drugo, prej označeno vrsto.

tudi narodni razlogi. K. Čapek, ki z nenavadno skrbnostjo zasleduje razvoj češkoslovaške države, ji služi ne samo kot duhovit novinar, ampak tudi kot umetnik. Nove tendence K. Čapka se jasno izražajo v romanu »Tovarna na absolutno«, kjer se posmehuje teženju svojih mladih let po spoznanju popolne resnice. Naslednji njegov roman »Kraakatit«, mojstrsko delo tehničnega utopizma, je protest proti titanstvu v vsaki obliki in proti teženju po absolutnem. Čapek je postal relativist, toda ne tako indiferenten kot ostali pisatelji te smeri; zakaj Čapek ima bolj pozitivne primesi pragmatizma in humanizma. Svetovno znan je postal K. Čapek kot dramatik. Posebno zmagovito si je krčila pot okrog sveta duhovita in vroče doživeta drama »R. U. R.« Evropski sloves je doživel Čapkov komad »Stvar Makropulos«, ki rešuje vprašanje večne mladosti, in drama »Iz življenja mrčesa«, ki jo je napisal skupaj s svojim bratom Jožefom. Najnovejša Čapkova drama »Adam Stvarnik« kara človeške skomine po titanskih stvareh in kaže, kako slabe korenine ima človeško hrepenenje po boljšem življenju.

K. Čapek je tudi izvrsten kozer; v zunanjem svetu so zelo priljubljeni njegovi potopisi (Italijanska pisma, Angleška pisma), ki se prikupijo vsakemu čitatelju vsled svoje prisrčnosti, nazornosti in posrečenih dovtipov.

Karlov brat Jožef Čapek je postal znan z ekspresionistično knjigo »Lelio«. Poskušal se je tudi v drami (Zemlja mnogo imen). Njegovo pravo polje pa je vendar le slikarstvo.

Poleg K. Čapka prodira v tujino s svojimi dramami František Langer. Posebno velike uspehe žanje njegova duhovita veseloigra »Velblod skozi šivankino uho«, mnoge pa prevzema in pretrese »Periferija«, ki s proletarskim ozadjem rešuje problem zločina. Te sile nima poznejši »Grandhotel Nevada«. Langer se udejstvuje tudi v prozi, kjer njegovo delovanje kaže sledi novoklasicistične ekonomije. Rad opisuje zavržene in osamljene ljudi. Kot legionarski pisatelj daleko prekaša svoje diletantske tovariše.

Nekoliko članov te generacije kaže usodne znake negotovosti. Takšen je Rihard Weiner. Bolj kot s svojimi ultramodernističnimi verzi vpliva s svojimi kubističnimi proizvodi v prozi. Najmočnejši od njih so tisti, kjer opisuje vojno življenje. V zadnjem času se je posvetil liriki in izdal zbirko »Mnogo noči.« kjer skuša po Freudovem receptu dati sliko podzavestnega življenja.

Pri Otakarju Fischerju, vseučilišnem profesorju moderne nemške književnosti, se družijo vsestranska nadarjenost s pomanjkanjem izrazite osebnosti. Njegove zgodovinske drame so prožete s simboliko na škodo življenjske plastične neposrednosti (»Přemyslovci«, »Sužnji«, Herakles«). Kot pesnik obožuje O. Fischer formo Vrchlickega in narodno pesem. Njegove pesmi so virtuozne in melodične, premišljene in jedrnate, a kljub temu delajo občutek neuspešnega blodenja.

Komenskega centrum securitatis manjka tudi Miroslavu Rutteju. Kot pesnik je izšel iz

dekadence. Poskušal se je rešiti s kričečim vitalizmom (»Ognjeni val«), toda v zadnji zbirki »Mesečna noč« se je iztreznil od tega začasno kipečega napoja. Njegova beseda največ zaleže v književni kritiki, kjer mu dobro služi njegov široki razgled po evropskem kulturnem življenju.

Negotovost in neodločnost sta značilni potezi tudi Jiříja Mahena. Za vojne se je zdelo, da je Mahen dosegel trdno oporo v odnosu k tradicionalnim vrednotam (zgodovinska drama »Mrtvo morje«), ali zopet je potem podlegel notranji zmešnjavi. Močnejši je v prozi in liriki.

Za to generacijo je značilno uveljavljanje v dramski književnosti, zlasti v zgodovinski drami. Tej značilni potezi se niso izneverili tudi ostali štirje člani tega pokolenja: Dvořák, Lom, Zavřel, Krupička.

Ernst Dvořák se je v začetku posvetil samo zgodovinski drami. V njem je mnogo popularnega nietzschejanstva. Idejno je plitek; v njegovih delih je več izumetničenosti ko umetnosti. Kjer se loti obširnejše zgodovinske snovi, tam ne zna zvezati dogodkov v umetniško celino, ampak se zgubi v golem vrstenju slik in scen. To velja o drami »Husiti«, a tudi o »Beli gori«. Malo pa je tako drastičnih in konfuznih dram kakor je njegov »Poštenjak Matej«.

Z Dvořákom je tekmoval Stanislav Lom s svojo zgodovinsko dramo »Žižka«. Njegovo globlje delo nosi naslov »Skesana Venera«, kjer obravnava motiv Marije Magdalene.

Najlepši primer, kako nadčloveštvo skuša zakrivati notranjo zmešnjavo in praznoto, je František Zavřel. Piše moderne in zgodovinske drame. Junake si izbira iz vrst vojskovedij, kapitalistov in sportnikov. Zavřel postavlja na pozornico nadčloveške tipe, Napoleona, Dona Juana, Fausta, da bi vsaj za nekaj trenutkov zasmehoval nje in samega sebe.

Rudolf Krupička je izšel iz skupine dekadentne »Moderne revije«, ali čim dalje bolj se nagiblje k tradicionalizmu. Tak razvoj se najbolj opazuje v njegovi liriki, kjer se njegova zadnja zbirka »Ljubezen za ljubezen« odlikuje z globokim doživetjem. V dramatiki je Krupička segel tudi po zgodovinski snovi, ali izrazitejši je v socialni in sodobni drami, kjer odkrito in brez strahu napada škodljivce naroda in npravnega razvoja.

Razumljivo je, da negotovost, ki je tako obvladala to pokolenje, ni približala pisateljev k trdnim vrednotam, torej tudi ne k zemlji. V zemlji, v domači grudi je sicer nekaka stalnost, ali smešno bi bilo smatrati jo za absolutno vrednoto. Nekateri pisatelji te generacije, ki so rojeni med leti 1880 in 1890, so vzljubili domačo grudo ali vobče zemljo. Ta ljubezen je sicer nekoliko zlepile njihovo duševno razkosanost, ali omejila in sprovincializirala jim je pogled in polet.

Tak človek, ki odkriva domačo grudo, je Jan Vrba. V književnost si je odprl vrata s posmenjemanjem poezije O. Březine, kjer pa se že kaže njegovo nagnjenje h gostobesednosti. Pozneje je postal občudovavec narave. Vedno bolj se bliža

zemlji in vsemu, kar je z njo v ozki zvezi. Vrba izda vsako leto po več knjig. Vedno prevzame čitatelja njegova zdrava svežost in gibčna invencija, ki se vedno napaja v sugestiji žive resničnosti. Kljub temu pa se opaža v njegovih delih vedno večja nevarnost samovoljne improvizacije in dolgočasne enoličnosti. Največjo pozornost posveča Vrba lovcem, gozdarjem in kmetom. Navadno se poslužuje oblike romanove kronike, včasih pa zavije svoje misli tudi v satire in zgodovinsko pripovedno prozo. Svoj vrhunec je dosegel v svojih globoko doživetih slikah iz prirode, kjer se zna vživeti in izzvati nazorne predstave lok, gozdnih jezer, srn, jelenov in divjih petelinov. Take so knjige »Gozd«, »Knjiga iz prirode«, »Borovica« itd. Kakor malokdo se zna Vrba osredotočiti na življenje prirode.

Med pesniki tega pokolenja se je naslonil na rodno grudo zlasti Peter Kříčka. Njegova posvečujoča inspiracija je bila vojna. V njej se je rodil njegov »Rožni grm«. Po vojni je zapel pesmi sladkega počitka na zemlji svojih prednikov v zbirki »Beli ščit«. Plemenit in fin eros diha iz zbirke »Fant z lokom«. Kříčka ljubi tradično obliko: mnogo se je učil od narodnega pesništva in od ruskih lirikov, a vedno je Kříčka silen in originalen pesnik, ki nam vzburka kri s svojo čisto, spontano, a vendar disciplinirano poezijo.

Po preprostosti, toploti in discipliniranosti svoje pesniškega ustvarjanja je Kříčki zelo soroden Josef Pelišek. Njegova duša je bila dolgo torišče bojov med upornim potepuštvom in krščanstvom, ki mu ga je neizkorenljivo vcepil v srce njegov oče, evangelijski duhovnik, tudi pesnik.

Odlični kritični predstavnik te generacije domače grude je Arne Novak, profesor na Masarykovi univerzi v Brnu. Prvotno je bil germanist, a pozneje se je z vso ljubeznijo posvetil češkoslovaški književnosti. Njegova dela na polju primerjajočih književnosti, estetike, metodologije ter kulturne književne zgodovine se ne morejo primerjati z ničimer na češkoslovaškem književnem trgu. Arne Novak združuje v sebi aktualnega kritika in književnega zgodovinarja. Njegovo pero odlikuje dar eksaktnega in nazornega, ritmičnega in harmoničnega sloga. Vendar pa je včasih njegov slog preveč baročen, ali celo izumetničen. A. Novak zelo rad slika portrete pisateljev; še bolj pa uživa v studijah znamenitih žen. Svojemu narodu je dal mnogo legendarno zaokroženih in preroško navdihnutih essayev (Zvonovi domače hiše). Dosedaj še ni končal svoje obsežne monografije Svatopluka Čecha, najpopularnejšega pevca narodne usode. Za razliko od ostalih znamenitih kritikov (F. X. Šalda, O. Fischer) se Arne Novak sam ne udeležuje na nobenem polju leposlovne književnosti. Zato pa je med njimi največji umetnik v kritiki.

Prava in to zelo velika izjema v tej generaciji je Jaroslav Durych, ki je vzrasel na strogo katoliških tleh. Nad ostale svoje tovariše relativistične generacije se je povzpел s tem, da z neizprosno in strastno doslednostjo služi

Absolutnemu. Durych ni samo ekskluziven duh, ki bi se izgubljal v mističnem gledanju in sanjal o transcendentni lepoti, ampak se bojevito vrže tudi v metež in se bori s stilom divjega pamfletarja. Durych skuša ovladati vse literarne vrste. Med njegovimi romani se odlikujeta skladba življenjskega in duhovnega opojenja »Na gorah« (1919) in preprosti mit scrafinske ljubezni »Marjetica«. Dosedaj še ni končal svojega velikega romana iz tridesetletne vojne, kjer oživlja zagonetno osebnost Albrehta Valdstejna. V tem delu uveljavlja svoj filozofskozgodovinski nazor kakor je to storil v svojih dramah iz prvokršćanske dobe na Češkem (Sveti Vaclav, Sveti Vojteh). Toda Durych ni rojen dramatik. Zato pa je pravi pesnik, ki mojstrsko združuje ljudsko preprostost, srednjeveško metafiziko in moderno rafinirano senzibilnost. Ti trije inspiračni elementi najdejo tudi svoj izraz v obliki, ker zna Durych izvrstno navczati na narodne pesmi in balade in zadeti njihov ton, ker zna zapeti cerkvene himne in obdržati korak s sodobnimi liričnimi smermi. Med mnogoštevilnimi knjigami njegove poezije so najznamenitejša »Dekleta«, pesmi izredno nežne ljubezni, ki često dobi mistične odmeve.

Privlačnost absolutne točke sta začutila tudi dva druga člana te generacije. Zaustavila sta se ravno na nasprotnem polu od Durycha. Ni ju pritegnil Rim; zvabila ju je Moskva. Smela bojevnica za komunistične ideale je Marija Majerova. Njene knjige so posvečene ženskemu erotičnemu življenju; ne dosegajo pa umetniške in duševne višine Božene Benešove. V romanih skuša rešiti politične probleme.

Mnogo izrazitejši umetnik je Ivan Olbracht, sin že omenjenega romanopisca Antala Staška. Olbracht prekaša svojo komunistično sobojevnico z izredno sposobnostjo opažanja, z intuitivnim psihološkim darom in z zdravim zmisлом za tektoniko in simboliko v romanu, s čimer se razlikuje od večine češkoslovaških romanopiscev. Najslavnejše Olbrachtovo delo je »Čudno prijateljstvo gledališkega igravca Jasenia« iz leta 1919. Težišče tega romana je v vojni. Postavi dveh gledaliških igravcev, Jasenia in Veselega, predstavljata smerodajna tipa povojnega češkoslovaškega razvoja. Kmalu po vojni je Olbrachtova Muza utihnila. Kot komunistični urednik se je omejil na publicistično in propagandno delovanje.

Na Slovaškem je razcvetenje književnosti zadrževala v tej generaciji izredno močna madžarizacija. Zdi se, da je rastoči madžarski pritisk odbil mnoge iz tega pokolenja od literarnega udejstvovanja. Vendar pa so se pojavili živahni in energični kritiki Bohdan Pavlů, Pavel Bujnak in Neresnický. Če pa je kdo kljub neugodnim razmeram vztrajal na literarnem polju, se je mogel svobodno razviti po zedinjenju. To velja predvsem za Martina Razusa, evangelijskega župnika. V največji nestrpnosti in napetosti je pričakoval konec vojne. Iz tega duševnega vrenja je stvoril dve zbirki pesmi. Z zbirko »O draga zemlja!« je pozdravil narodno svobodo s takim ognjem in s tako ne-

FRANČISKANSKO * MOSTOVJE
MARIJIN * TRG

A D M C M X X I X

